

JAN KULESZA

PRZESTĘPSTWO NIEUDZIELENIA POMOCY W NIEBEZPIECZEŃSTWIE (ART. 162 K.K.)

Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie zdaje się pozostać niejako na uboczu zainteresowania zarówno nauki, jak i praktyki prawa karnego, choć już przeszło czterdzieści pięć lat temu Henryk Rajzman słusznie zauważył, iż „obszerna problematyka przestępstwa nieudzielenia pomocy osobie, której grozi bezpośrednio niebezpieczeństwo utraty życia, nie znalazła dotychczas w naszej literaturze wyczerpującego opracowania, jakiego z dawna oczekuje i na jakie zasługuje”¹. Skutkiem tego jest rzadkie i nie zawsze właściwe stosowanie tego przepisu, czego najjaskrawszym przykładem jest kwalifikowanie z art. 162 k.k. zaniechań lekarzy, który odmówili pomocy pozostając w błędzie co do istnienia zagrożenia dla życia i zdrowia², często jednocześnie z pominięciem posiadanego przez nich statusu gwaranta³. Celowe wydaje się zatem poświęcenie temu typowi rodzajowemu chwili uwagi, zwłaszcza że — wbrew pozorom — wzbudza on liczne wątpliwości interpretacyjne. Należy jednak zaznaczyć, iż celem rozważań będzie jedynie podsumowanie dotychczasowych poglądów doktryny i orzecznictwa w najważniejszych kwestiach związanych z przestępstwem zaniechania

¹ H. Rajzman, Głosa do uchwały SN z 19 I 1961 r. (VI KO 43/60), PiP 1961, nr 6, s. 1064.

² Przykłady takich orzeczeń znaleźć można w monografii A. Zolla, *Odpowiedzialność karna lekarza za niepowodzenie w leczeniu*, Warszawa 1988, s. 31, 64–66, 93–96.

³ Na co wskazuje się również w wyroku SN z 29 IV 1994 r., WR 70/94, OSNKW 1994, nr 11/12, poz. 70, s. 29–30; por. podobnie: A. Liszewska, Głosa do wyroku SN z 29.04.1994 r. (WR 70/94), Pal. 1995, nr 5/6, s. 237. Przykładem może być wyrok SN z 8 IX 1973 r., I KR 116/72, OSNKW 1974, nr 2, poz. 26. Orzeczenia takie odnaleźć można u A. Zolla, *Odpowiedzialność karna lekarza...*, *op. cit.*, s. 31, 64–65, 93–94 i W. Radeckiego, *Przestępstwa narażenia życia i zdrowia człowieka na niebezpieczeństwo w kodeksie karnym PRL z 1969 r.*, Warszawa–Wrocław 1977, s. 171–172.

pomocy w niebezpieczeństwie oraz rozwiązanie pewnych kwestii spornych, a nie wieloaspektowa i dogłębna analiza tego typu rodzajowego, na którą w artykule brak miejsca.

Źródła karalności zaniechania pomocy w niebezpieczeństwie należy szukać już w starożytnym Egipcie i Rzymie⁴. W okresie późniejszym zostaje ono powiązane z przestępstwem porzucenia noworodka przez matkę⁵, a następnie z przestępstwem narażenia na niebezpieczeństwo jako takim, ulegającym z czasem rozszerzeniu zarówno podmiotowemu, jak i przedmiotowemu⁶. Rzadkim przykładem wczesnej penalizacji samego zaniechania pomocy w czasach nowożytnych może być natomiast zawarty w przywileju udzielonym Żydom wielkopolskim przez księcia kaliskiego Bolesława w 1264 r. nakaz pospieszenia z pomocą (pod rygorem kary) napadniętemu, jeśli ten „przez wydanie krzyku wzywał na pomoc sąsiadów”⁷. Na gruncie polskich kodeksów karnych obowiązek pomocy obejmował początkowo powinność ratowania innej osoby z położenia grożącego bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia, o ile nie wiązało się to z zagrożeniem potencjalnie zobowiązanego lub osoby mu bliskiej na niebezpieczeństwo osobiste (art. 247 k.k. z 1932 r.). W Kodeksie karnym z 1969 r. (art. 164) nastąpiło znaczne rozszerzenie obowiązku pomocy, także na zagrożenie ciężkim uszkodzeniem ciała lub ciężkim rozstrojem zdrowia, przy jednoczesnym zawężeniu działania klauzuli uchylającej karalne zaniechanie pomocy jedynie do sytuacji, w których zachodzi niebezpieczeństwo dla życia lub poważnego uszczerbku na zdrowiu. Z drugiej strony, uchylene takie dopuszczalne było już nie tylko w razie niebezpieczeństwa dla bliskich, ale jakiegokolwiek innej osoby. Nowy paragraf drugi stanowił o niepodleganiu karze za nieudzielenie pomocy, jeżeli do jej udzielenia konieczne byłoby poddanie się zabiegowi lekarskiemu albo w warunkach, w których możliwa jest natychmiastowa pomoc ze strony instytucji lub osoby do tego bardziej powołanej. W obowiązującym Kodeksie karnym, który w art. 162 co do zasady przejął brzmienie art. 164 dawnego k.k.,

⁴ J. P a y g e r t, *Zbrodnicze zaniechanie*, Lwów 1905, s. 3, 21, 66.

⁵ M. C i e ś l a k, *Indywidualne zagrożenie życia*, NP 1952, nr 4, s. 14; na ten temat również: A. R a t a j c z a k, *Przestępstwo porzucenia w ujęciu polskiego prawa karnego (na tle prawnoporównawczym)*, RPEiS 1976, nr 4, s. 34; A. Z o l l, w: *System prawa karnego. O przestępstwach w szczególności*, t. IV, cz. 1, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Wrocław 1985, s. 464; W. R a d e c k i, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 8.

⁶ M. C i e ś l a k, *Indywidualne...*, *op. cit.*, s. 14; por. podobnie: A. Z o l l, w: *System...*, *op. cit.*, s. 464.

⁷ K. R a s t a w i c k i, *Z historii kształtowania się przestępstw bezskutkowych (formalnych)*, Pał. 1989, nr 3, s. 71.

na uwagę zasługuje przede wszystkim rozstrzygnięcie, iż klauzule zawarte w § 2 powodują brak przestępstwa, a nie jedynie niepodleganie karze, oraz podkreślenie, że pomoc powołanych do tego służb ma nadejść niezwłocznie, a nie natychmiast.

Sporny wydaje się już sam przedmiot ochrony przestępstwa z art. 162 k.k. Część autorów zakłada, iż obowiązek pomocy istnieje tylko tak długo, jak długo możliwe jest udzielenie skutecznej pomocy, zatem w sytuacji beznadziejnej obowiązku prawnego brak⁸. Wynikać ma to z faktu, iż przedmiotem ochrony jest zdrowie i życie człowieka, a nie zasada solidaryzmu społecznego. Jednak w nauce⁹ i orzecznictwie¹⁰ trafnie podkreśla się, że „obojętną rzeczą jest, czy akcja ratowania (pomoc), której sprawca [...] nie przedsięwziął, byłaby skuteczna, czy też bezskuteczna”¹¹, mamy bowiem do czynienia z przestępstwem formalnym. Poza tym, porównując z pojawiającym się w innych miejscach kodeksu pojęciem „uchylania” zagrożenia (np. w art. 26, 160, 169 k.k.), należy przyjąć, iż na gruncie art. 162 k.k. chodzi o coś więcej, niż tylko odwrócenie zagrożenia, skoro ustawodawca posłużył się pojęciem szerszym — udzielania pomocy¹². Z kolei w wyroku z 3 lutego

⁸ K. Buchała, *Przestępne zaniechanie udzielenia pomocy w niebezpieczeństwie grożącym życiu człowieka*, PiP 1960, nr 12, s. 1000–1001; I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1978, s. 369; A. Gimbut, Glosa do wyroku SN z 5.10.1976 r. (VI KRN 233/76), OSPiKA 1978, nr 4, s. 155; J. Bafia, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1989, s. 330; SN w wyrokach: z 9 III 1949 r., K. 2128/48, DPP 1949, nr 5, s. 60 i z 10 VII 1957 r., IV K 78/57, PiP 1958, nr 2, s. 361.

⁹ S. Pławski, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego (II półrocze 1959 r.)*, NP 1960, nr 7/8, s. 957; M. Filar, *Odpowiedzialność karna lekarza za zaniechanie udzielenia świadczenia zdrowotnego (nieudzielenie pomocy)*, PiM 1999, vol. 1, nr 3, s. 37; E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy w niebezpieczeństwie (art. 164 k.k.)*, „Problemy Praworządności” 1978, nr 4, s. 33; A. Gubiński, *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1974, s. 181; A. Gubiński, *Komentarz do kodeksu etyki lekarskiej poprzedzony podstawami odpowiedzialności karnej lekarza*, Warszawa 1993, s. 34; M. Siewierski, *Kodeks karny i Prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 311; A. Spotoski, *O obowiązku udzielania pomocy*, „Studia Iuridica” 1991, vol. XIX, s. 190.

¹⁰ SN w wyrokach: z 27 VI 1974 r., Rw 370/74, OSNKW 1974, nr 10, poz. 193; z 31 I 1949 r., Tok. 909/48, PiP 1949, nr 8, s. 131; z 9 III 1949 r., Kr. K. 2128/48, PiP 1950, nr 1, s. 130–131; z 11 IV 1958 r., IV K 175/58, PiZ 1958, nr 18; z 6 IX 1961 r., IV K 644/61, RPEiS 1962, nr 2, s. 361; z 15 IX 1971 r., II KR 163/71, OSNPG 1972, nr 1, poz. 11; por. podobnie: wyrok SA w Łodzi z 14 III 1996 r., II Akr 26/96, „Prokuratura i Prawo” 1996, dodatek „Orzecznictwo”, nr 11, poz. 19.

¹¹ Wyrok SN z 27 VI 1974 r., Rw 370/74, OSNKW 1974, nr 10, poz. 193.

¹² Tak też: A. Spotoski, *Funkcja niebezpieczeństwa w prawie karnym*, Warszawa 1990, s. 199–200; por. podobnie: M. Filar, *Lekarskie prawo karne*, Kraków 2000, s. 50.

1986 r. Sąd Najwyższy stwierdził, iż „beznadziejność sytuacji nie zwalnia od obowiązku niesienia pomocy”¹³. W nauce powszechnie podkreśla się również, iż art. 162 k.k. stoi na straży ogólnoludzkiego obowiązku pomocy bliźniemu¹⁴. Zatem przedmiotem ochrony tego typu rodzajowego przestępstwa jest nie tylko życie i zdrowie człowieka, lecz także zasada solidaryzmu społecznego¹⁵.

Choć w nauce pojawiają się niekiedy głosy odmienne¹⁶, zdaje się nie ulegać wątpliwości, iż przestępstwo zaniechania pomocy w niebezpieczeństwie jest przestępstwem narażenia na niebezpieczeństwo¹⁷. Swego czasu

¹³ Wyrok SN z 3 II 1986 r., I KR 446/86, OSN 1987, nr 5, poz. 55; por. podobnie: wyroki SN z: 27 X 1958 r., IV KRn 202/58, RPEiS 1959, nr 3, s. 355; z 31 I 1949 r., Tok. 909/48, PiP 1949, nr 8, s. 132; z 15 III 1950 r., Wa K. 38/59, PiP 1950, nr 7, s. 142; z 6 IX 1961 r., IV K 644/61, RPEiS 1962, nr 2, s. 361; na gruncie doktryny zaś: E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 33; L. Kubicki, *HIV/AIDS — odmowa leczenia i nieudzielenie pomocy medycznej*, Poznań 2001, s. 63; A. Spotowski, *O obowiązku...*, *op. cit.*, s. 190. Tak też K. Buchała, *Prawo karne materialne*, Warszawa 1980, s. 685.

¹⁴ Uchwała SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 175; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Kodeks karny z 1997 roku. Uwagi krytyczne*, Gdańsk 2001, s. 350; bezpośrednio do zasad moralnych odwołują się H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *Prawo karne. Część szczególna I*, Gdańsk 1975, s. 123; W. Gutekunst, w: O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *Prawo karne. Część szczególna*, Wrocław–Warszawa 1975, s. 155; L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego*, Kraków 1936, s. 499; J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 553; S. Glaser, *Polskie prawo karne w zarysie*, Kraków 1933, s. 322; L. Lernell, w: *Prawo karne. Część szczególna*, red. L. Lernell, A. Krukowski, Warszawa 1969, s. 53; I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 368; W. Kulesza, w: W. Wanatowska, W. Kulesza, *Odpowiedzialność prawna lekarza*, Warszawa 1988, s. 10, 11; A. Gimbut, *op. cit.*, s. 154; B. Michałski, *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu*, w: *Nawa kodyfikacja karna*, z. 28, Warszawa 2000, s. 343–344; *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*, w: *Nowe kodeksy karne — z 1997 r. — z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 187.

¹⁵ A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, Kraków 1999, s. 319; por. podobnie: B. Michałski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 341; A. Wąsek, Głosa do wyroku SN z 27 VI 1974 r., Rw 370/74, OSPiKA 1975, nr 7/8, poz. 186, s. 372.

¹⁶ A. Spotowski, *Funkcja...*, *op. cit.*, s. 174–175.

¹⁷ K. Buchała, Głosa do wyroku SN z 23 XII 1959 r. (III K 976/59), PiP 1960, nr 7, s. 183; W. Radeccki, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 6–7, 35, 156; I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 354; K. Buchała, S. Waltoś, *Zasady prawa i procesu karnego*, Warszawa 1975, s. 61; M. Cieślak, w: *System...*, *op. cit.*, s. 303; M. Filar, w: A. Marek, A. Grześkowiak, M. Filar, *Zarys prawa karnego*, Toruń 1976, s. 241, 243; A. Zoll, w: *System...*, *op. cit.*, s. 463, 476; H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 78; J. Śliwowski, *Prawo karne*, War-

trafnie ujął jego naturę K. Buchała, określając je jako „specyficzną odmianę przestępstwa narażenia na niebezpieczeństwo w postaci nieinterweniowania w razie niebezpieczeństwa”¹⁸. Bardziej sporne jest już jednak, czy chodzi o narażenie konkretne, czy abstrakcyjne. Zdaje się przeważać słuszny pogląd, zgodnie z którym mamy do czynienia z przestępstwem narażenia abstrakcyjnego¹⁹ i jednocześnie przestępstwem formalnym²⁰. Wobec powyższego powszechnie przyjmuje się również, zarówno w doktrynie²¹, jak i w orzecznictwie²², że przestępstwo z art. 162 k.k. jest tzw. właściwym przestępstwem z zaniechania (*delictum mere omissivum*). Warto też w tym miejscu zauważyć, iż — jak w przypadku każdego przestępstwa z zaniechania — konieczne jest, by sprawca posiadał możliwość uczynienia zadość obowiązкови. Brak będzie zatem w ogóle zaniechania w razie braku fizycznej (np. w wyniku kontuzji, niewystarczających sił²³), czy fizjologicznej możliwości działania

szawa 1979, s. 350; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 436, 463; M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1977, s. 420; J. Bafia, *op. cit.*, s. 330; S. Pławski, w: S. Pławski, J. Śliwowski, *Prawo karne. Część szczegółowa*, Toruń 1961, s. 68.

¹⁸ K. Buchała, *Glosa...*, *op. cit.*, s. 183.

¹⁹ K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 173–174; por. podobnie: A. Zoll, w: *System...*, *op. cit.*, s. 474, 476; odmiennie: M. Cieślak, w: *System...*, *op. cit.*, s. 303; W. Radecki, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 35; A. Ratajczak, *Ochrona życia i zdrowia w systemie polskiego prawa karnego (wybrane zagadnienia)*, w: *Przestępczość przeciwko życiu i zdrowiu w Wielkopolsce*, red. A. Ratajczak, Poznań 1986, s. 38–39.

²⁰ B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 343; por. podobnie m.in.: K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1000; K. Daszkievicz, *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Rozdział XIX Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 104, 423; L. Kubicki, *HIV/AIDS...*, *op. cit.*, s. 75; wyrok SA w Łodzi z 14 III 1996 r., II AkR 26/96, Prok. i Pr. 1996, dodatek „Orzecznictwo”, nr 11, poz. 19. Odmiennie natomiast L. Peiper, który uznaje je za przestępstwo materialne przez zaniechanie (L. Peiper, *op. cit.*, s. 25).

²¹ H. Rajzman, *Glosa do wyroku SN z 12 V 1958 r. (III K 980/57)*, OSPiKA 1959, nr 1, poz. 19, s. 53; Z. Kubec, *Przestępstwa z zaniechania*, PiP 1965, nr 3, s. 393; J. Majewski, *Prawnokarne przypisywanie skutku przy zaniechaniu*, Kraków 1997, s. 10; odmiennie natomiast L. Peiper, który uznaje je za *delictum commissum per omissionem* (L. Peiper, *op. cit.*, s. 25).

²² Wyroki SN z: z 31 I 1949 r., Tok. 909/48, PiP 1949, nr 8, s. 131; z 15 III 1950 r., Wa K. 38/59, PiP 1950, nr 7, s. 142; wyrok SA w Łodzi z 14 III 1996 r., II AKa 26/96, OSPiKA 1997, nr 9, poz. 154, s. 426.

²³ W. Wolter, *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. I, Kraków 1933, s. 53, 123; por. podobnie: J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 87, 100; I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 86; L. Kubicki, *Przestępstwo popełnione przez zaniechanie. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1975, s. 78.

(np. ataku choroby²⁴, utraty przytomności, skrajnego zmęczenia²⁵, paraliżu²⁶), jak i w razie braku narzędzia²⁷, czy działania osób trzecich (np. skrepowania, odurzenia, odebrania kluczyków do samochodu)²⁸. Nie stanowią jednak podstawy dla przyjęcia braku zaniechania wakujące predyspozycje psychiczne, umiejętności czy wiedza²⁹.

Obowiązek zawarty w art. 162 k.k. aktualizuje się w razie wystąpienia bezpośredniego niebezpieczeństwa utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Dla określenia bezpośredniości zagrożenia podstawowe wydaje się kryterium prawdopodobieństwa nastąpienia skutku³⁰, natomiast posiłkowo należy również uwzględnić brak konieczności wystąpienia dodatkowych przyczyn³¹, nieuchronność skutku³² czy wreszcie bliskość czasową³³ (zagro-

²⁴ T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2002, s. 105.

²⁵ K. Indeck i, A. Liszewska, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach penalnych*, Warszawa 2002, s. 112; por. podobnie: A. Zoll, w: K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna*, Kraków 1998, s. 16.

²⁶ W. Wolter, *O czynie jako działaniu lub zaniechaniu przestępnym*, PiP 1956, nr 5/6, s. 906; por. podobnie m.in.: L. Lernerell, *Wykład prawa karnego. Część ogólna*, t. I, Warszawa 1969, s. 77; A. Marek, *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 1997, s. 93; K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997, s. 195; L. Kubicki, *Przestępstwo...*, *op. cit.*, s. 78.

²⁷ K. Indeck i, A. Liszewska, *op. cit.*, s. 112; por. podobnie: A. Zoll, w: K. Buchała, Z. Cwiakałski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1990, s. 10; W. Wolter, *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 160; K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 191; L. Kubicki, *Przestępstwo...*, *op. cit.*, s. 78.

²⁸ K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 189; por. podobnie: A. Zoll, w: K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 16; T. Bojarski, *op. cit.*, s. 105; Cz. Gofroń, w: T. Bojarski, A. Gimbut, Cz. Gofroń, A. Wąsek, J. Wojciechowski, *Prawo karne*, Lublin 1994, s. 103; A. Zębik, w: *Zarys prawa karnego. Część ogólna*, t. I, red. S. Lelental, Szczytno 1978, s. 87–88; T. Hanauska, *Wylączenie czynu jako podstawowego elementu przestępstwa*, WPP 1967, nr 4, s. 441; wyrok SA w Warszawie z 29 VI 1999 r., II AKa 154/99, OSP 2002, nr 1, poz. 7, s. 24.

²⁹ L. Kubicki, *Przestępstwo...*, *op. cit.*, s. 78–79; odmiennie: P. Konieczniak, *Czyn jako podstawa odpowiedzialności w prawie karnym*, Kraków 2002, s. 252 i n.

³⁰ W rozumieniu zaproponowanym przez T. Hanauska (T. Hanauska, *Element bezpośredniości jako znamię niektórych typów przestępstw*, PiP 1964, nr 12, s. 910–914); por. podobnie: K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 998; M. Filar, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37; W. Gutekunst, w: O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *op. cit.*, s. 155.

³¹ W. Kulesza, w: W. Wanatowska, W. Kulesza, *op. cit.*, s. 11.

³² I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 369; por. podobnie: uchwała SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, PiP 1961, nr 6; A. Spotoski, *O obowiązku...*, *op. cit.*, s. 188.

³³ K. Buchała, *AIDS i prawnokarne problemy nieudzielenia pomocy*, w: *AIDS i prawo karne*, red. A.J. Szwarc, Poznań 1996, s. 95; por. podobnie: M. Siewierski, w:

zenie obecnie istniejące, a nie dopiero przyszłe). Katalog źródeł zagrożenia aktualizującego obowiązek pomocy jest bardzo szeroki. Będą to zarówno zachowania ludzi, tak samo przestępne³⁴, jak i prawnie irrelewantne, działanie sił przyrody (powódź, pożar, osunięcie ziemi, lawina) czy wreszcie zwierząt. Bez znaczenia będzie fakt, czy aktualnie istniejące bezpośrednie niebezpieczeństwo wystąpiło nagle (jak w przypadku ukąszenia, wypadku drogowego³⁵, przewrócenia łodzi³⁶), czy jest wynikiem dłuższej trwającego procesu (choroba, powódź)³⁷. Nie znosi obowiązku pomocy ze strony osób trzecich sprowadzenie na siebie zagrożenia przez jej potrzebującego (np. samobójcę³⁸, kąpiącego się w niebezpiecznym miejscu, pływającego łódką po stawie w stanie upojenia alkoholowego³⁹), ani przez następnie zobowiązanego do pomocy⁴⁰. Obowiązek pomocy odpadnie jednak w razie ustania zagrożenia, a zatem wówczas, gdy zostanie udzielona pomoc (także przez inną osobę), nastąpi skutek lub zagrożenie ustanie samo z siebie⁴¹.

J. B a f i a, K. M i o d u s k i, M. S i e w i e r s k i, *op. cit.*, s. 418; J. W o j c i e c h o w s k i, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2002, s. 304; H. R a j z m a n, Glosa do uchwały SN z 19 I 1961..., *op. cit.*, s. 1066.

³⁴ A. W ą s e k, *Odpowiedzialność karna za nieprzeszkodzenie przestępstwu*, Warszawa 1973, s. 126; por. podobnie: R. A. S t e f a ń s k i, *Ucieczka sprawcy z miejsca wypadku drogowego*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 1, s. 21; E. S z w e d e k, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 33.

³⁵ E. S z w e d e k, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 33; por. podobnie: A. S p o t o w s k i, *O obowiązku...*, *op. cit.*, s. 191.

³⁶ A. S p o t o w s k i, *O obowiązku...*, *op. cit.*, s. 191.

³⁷ E. S z w e d e k, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 33; por. podobnie: M. F i l a r, w: M. F i l a r, S. K r z e ś, E. M a r s z a ł k o w s k a - K r z e ś, P. Z a b o r o w s k i, *Odpowiedzialność lekarzy i zakładów opieki zdrowotnej*, Warszawa 2005, s. 112; A. Z o l l, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 322; A. W ą s e k, *Prawnokarna problematyka samobójstwa*, Warszawa 1982, s. 124; K. B u c h a ł a, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 998; K. D a s z k i e w i c z, Glosa do uchwały SN z 19 I 1961 r. (VI KO 43/60), OSPiKA 1961, nr 6, poz. 175, s. 377; A. S p o t o w s k i, *O obowiązku...*, *op. cit.*, s. 191.

³⁸ O. G ó r n i o k, w: O. G ó r n i o k, S. H o c, S. M. P r z y j e m s k i, *Kodeks karny. Komentarz*, t. III, Gdańsk 1999, s. 112; por. podobnie: A. W ą s e k, *Prawnokarna...*, *op. cit.*, s. 124; M. M. F i l a r, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37; B. M i c h a ł s k i, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, Warszawa 2004, s. 405; J. W o j c i e c h o w s k i, *op. cit.*, s. 304; J. S a w i c k i, *Przymus leczenia, eksperyment, udzielanie pomocy i przeszczerp w świetle prawa*, Warszawa 1966, s. 25, 65; A. G u b i ń s k i, *Kilka zagadnień dotyczących przestępstw przeciwko życiu*, w: *Przestępczość...*, *op. cit.*, s. 55; L. K u b i c k i, *Obowiązek udzielenia pomocy lekarskiej*, PiM 2003, vol. 5, nr 13, s. 5.

³⁹ S. P ł a w s k i, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. III, Warszawa 1968, s. 64.

⁴⁰ O czym będzie niebawem mowa.

⁴¹ J. Ś l i w o w s k i, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 379; por. podobnie: SN w wyrokach: z 31 I

Oczekiwana jest przede wszystkim pomoc skuteczna, jeżeli taka nie jest możliwa — częściowo choćby skuteczna, zaś w sytuacjach beznadziejnych pomoc — polegająca na łagodzeniu cierpień czy podtrzymywaniu na duchu⁴². W doktrynie⁴³ i orzecznictwie⁴⁴ trafnie przyjmuje się, że sprawca powinien przedsięwziąć wszystkie środki, które mogą odwrócić niebezpieczeństwo. Katalog środków i sposobów pomocy kształtowany jest przy tym zarówno podmiotowo, w zależności od tego, kim jest zobowiązany (laikiem, lekarzem)⁴⁵, jak i przedmiotowo, w zależności od wymagań sytuacji i dostępności środków zdolnych do udzielenia pomocy⁴⁶. Pomoc zasadniczo może polegać na oddaniu określonej usługi (ratowaniu tonącego⁴⁷, wezwaniu pogotowia, udzieleniu tzw. pierwszej pomocy⁴⁸, odstąpieniu przed-

1949 r., Tok. 909/48, PiP 1949, nr 8, s. 132; z 15 III 1950 r., Wa K. 38/59, PiP 1950, nr 7, s. 142.

⁴² A. Wąsek, *Glosa...*, *op. cit.*, s. 372–373; por. podobnie: Z. Sobolewski, *Obowiązek sprawcy przestępstwa udzielenia pomocy ofierze jego czynu*, „Annales UMCS” 1967, Sectio G, Vol. XIV, s. 235. Wskazuje na nią szczególnie K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 413; por. podobnie: W. Wolter, *Swoistość zaniechania jako czynu zabronionego*, PiP 1982, nr 8, s. 36; wyroki SN z: 9 III 1949 r., K. 2128/48, DPP 1949, nr 5, s. 60; z 27 X 1958 r., IV KRn 202/58, RPEiS 1959, nr 3, s. 355; z 27 VI 1974 r., Rw 370/74, OSNKW 1974, nr 10, poz. 193; z 15 IX 1971 r., II KR 163/71, OSNPG 1972, nr 1, poz. 11; B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 345; J. Śliwowski, *Glosa do uchwały SN z 19.01.1961 r. (VI KO 43/60)*, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 175, s. 372.

⁴³ E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 33; K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1000; M. Siewierski, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 311. K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 413 mówi o „szerokim zakresie środków i sposobów” pomocy.

⁴⁴ Wyroki SN: z 9 III 1949 r., K. 2128/48, DPP 1949, nr 5, s. 60; z 27 X 1958 r., IV KRn 202/58, RPEiS 1959, nr 3, s. 355; z 15 IX 1971 r., II KR 163/71, OSNPG 1972, nr 1, poz. 11; uchwała z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, OSPiKA 1961, nr 6, poz. 175.

⁴⁵ A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 321; por. podobnie: K. Buchała, A. Zoll, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 174; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 406; W. Kulesza, w: W. Wanałowska, W. Kulesza, *op. cit.*, s. 11; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *op. cit.*, s. 475.

⁴⁶ K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1000; por. podobnie: A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 321; B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 345. Por. również uchwałę SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, PiP 1961, nr 6, s. 1062.

⁴⁷ Wyrok SN z 27 VI 1974 r., Rw 370/74, OSNKW 1974, nr 10, poz. 193; z 15 IX 1971 r., II KR 163/71, OSNPG 1972, nr 1, poz. 11; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 414; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *op. cit.*, s. 476.

⁴⁸ K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 685; por. podobnie: B. Popielski, w: *Etyka i deontologia lekarska*, red. T. Kielanowski, Warszawa 1985, s. 130; A. Gubiński,

miotu⁴⁹. W razie konieczności dokonania wyboru między różnymi stojącymi do dyspozycji sposobami pomocy należy wybrać najskuteczniejszy, co nie zawsze będzie oznaczało, iż działający najszybciej⁵⁰. Jeżeli udzielenie niefachowej pomocy mogłoby raczej zaszkodzić, niż pomóc, lepiej jest poczekać na wykwalifikowane służby, niż pogłębiać zagrożenie⁵¹. Musi ona być jednak dostępna w takim czasie, który nie pogorszy w sposób istotny szans na uratowanie zagrożonego⁵². Pomocy należy udzielić niezwłocznie, co nie znaczy, że natychmiast⁵³. Co do oceny udzielonej pomocy należy przyjąć, że dokonanie błędnego wyboru połączone z przewidywaniem możliwości i godzeniem się na zaniechanie pomocy, otwiera drogę do odpowiedzialności za nieudzielenie pomocy popełnione z zamiarem ewentualnym⁵⁴.

Artykuł 162 k.k. zawiera jednocześnie klauzule uchylające karalne zaniechanie pomocy. Ustawodawca określa granice oczekiwanego poświęcenia własnych dóbr dla ratowania cudzych, biorąc pod uwagę to, czego można wymagać od przeciętnego członka społeczeństwa⁵⁵. Ich charakter prawny wzbudza kontrowersje już od okresu międzywojennego⁵⁶, który to spór nadal

Na marginesie orzeczenia w sprawie o wykroczenie z art. 93 § 1 k.w., ZW 1974, nr 6, s. 52.

⁴⁹ W. Wolter, *Kodeks karny. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, Prawo karne — nowe kodeksy*, skrypt nr 15, Warszawa 1970, s. 29.

⁵⁰ K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1000.

⁵¹ M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *op. cit.*, s. 420; por. podobnie: K. Buchała, *Niektóre prawno-karne problemy nieudzielenia pomocy przez lekarza w aspekcie postępu w medycynie*, „Przegląd Lekarski” 1972, nr 3, s. 379.

⁵² M. Filar, *Lekarskie prawo...*, *op. cit.*, s. 59; por. podobnie: S. Popower, hasło „Lekarz”, w: *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, red. W. Makowski, Warszawa [b.r.w.], s. 53.

⁵³ R. Góral, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2002, s. 266; por. podobnie: A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 411; M. Surkont, *Prawo karne. Podręcznik dla studentów administracji*, Sopot 1998, s. 158.

⁵⁴ E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 34; por. podobnie: K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1000. Odmiennie K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 418; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 405; P. Konieczniak, *op. cit.*, s. 200; wyrok SA w Krakowie z 23 VI 1994 r., II Akr 56/94, KZS 1994, nr 6/8, poz. 48, s. 18.

⁵⁵ H. Popławski, w: O. Górniok, S. Leleń, H. Popławski, *op. cit.*, s. 123; por. podobnie: V. Konarska-Wrzošek, *Uwagi o przestępstwie pozostawienia człowieka w położeniu grożącym niebezpieczeństwem*, PiP 1997, nr 3, s. 83.

⁵⁶ Por. choćby różnice poglądów H. Rajzmana (H. Rajzman, Głosa do wyroku SN z 10.07.1957 r. [IV K 78/57], OSPiKA 1958, poz. 119) i W. Woltera (W. Wolter, *Prawo karne. Zarys wykładu systematycznego. Część ogólna*, Warszawa 1947, s. 132–133) co do klauzuli z art. 247 k.k. z 1932 r., czy E. Szwedka (E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 41), K. Buchały (K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 685), A. Wąska

nie ustał⁵⁷. Wydaje się, iż wszystkie one stanowią okoliczności wyłączające bezprawność (w razie możliwości udzielenia pomocy przez powołane do tego służby) lub winę (w razie zagrożenia utratą życia lub ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu niosącego pomoc lub innej osoby oraz w razie konieczności poddania się zabiegowi lekarskiemu), a nie znamiona przestępstwa z art. 162 k.k. Należy podkreślić, iż klauzula zawarta w art. 162 § 1 *in fine* k.k. znajdzie zastosowanie już w razie wystąpienia zagrożenia dla wspomnianych tam dóbr, a nie dopiero zagrożenia bezpośredniego⁵⁸. Oczywiście klauzula własnego bezpieczeństwa nie działa w przypadku zagrożenia jedynie średnim lub lekkim uszczerbkiem na zdrowiu⁵⁹, czy naruszeniem nietykalności cielesnej, ani zagrożenia innych dóbr, w szczególności mienia⁶⁰. Co do niebezpieczeństwa grożącego osobie trzeciej, przykładem może być stan faktyczny, w którym przebywający na plaży człowiek, pod opieką którego znajduje się dziecko, nie spieszy z pomocą tonącemu obawiając się, że dziecko — ze względu na wiek niezdolne do bezwzględnego słuchania poleceń — podąży za nim do morza⁶¹. Z kolei klauzula uchylająca karalne zaniechanie pomocy w razie konieczności poddania się przez zobowiązanego⁶² zabiegowi lekarskiemu,

(A. Wąsek, *Prawnokarna...*, *op. cit.*, s. 127) i J. Śliwowskiego (J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 379–381) co do klauzul zawartych w art. 164 dawnego k.k.

⁵⁷ Por. choćby poglądy A. Zolla, w: *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 322–324; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 404, 408–410 oraz *Uzasadnienie...*, *op. cit.*, s. 187.

⁵⁸ K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 416; por. podobnie: Z. Kubec, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 842; A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 323; A. Gimbut, *op. cit.*, s. 157.

⁵⁹ O. Górniok, w: O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski, *op. cit.*, s. 113; por. podobnie: L. Tyszkiewicz, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, Warszawa 2004, s. 470; K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 408, 416.

⁶⁰ L. Hochberg, *Przestępstwa przeciwko życiu, wolności, obyczajności i czci według nowego kodeksu karnego*, Warszawa 1969, s. 25; por. podobnie: M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *op. cit.*, s. 418; A. Gubiński, *Komentarz...*, *op. cit.*, s. 35; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1999, s. 227; E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 36; A. Spotoski, *O obowiązkach...*, *op. cit.*, s. 187; K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 408, 416.

⁶¹ E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 35; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 417; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 305; J. Waszczyński, w: *Prawo karne w zarysie. Część szczególna*, red. J. Waszczyński, Łódź 1981, s. 83. W innym wariancie sprawca odmówił pomocy w czasie katastrofy, bowiem sprawował opiekę nad swoimi małymi dziećmi (uchwała SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, PiP 1961, nr 6, s. 1062; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 417).

⁶² Odmienne A. Gubiński, *Zasady...*, *op. cit.*, s. 181; L. Hochberg, *op. cit.*, s. 25–26; M. Tarnewski, *Problematyka prawna stosowania aparatury podtrzymującej życie*, w:

gwarantuje brak konieczności oddania własnej krwi czy narządu do transplantacji⁶³. Co do klauzuli pomocy ze strony powołanych do tego służb (lekarza lub pielęgniarki albo przedstawicieli instytucji, do zadań których należy ratowanie zagrożonych osób, np. pogotowia ratunkowego, górskiego, straży pożarnej, ratownika na plaży⁶⁴) istotne jest, by mogła ona nadejść niezwłocznie⁶⁵, w przeciwnym razie nie będzie można się na nią powołać. Pamiętać też należy, iż samo wezwanie pomocy nie zwalnia z obowiązku udzielenia koniecznej w danej chwili pomocy, np. w postaci zatamowania krwawienia⁶⁶.

Podmiotem przestępstwa nieudzielenia pomocy może być zarówno świadek zagrożenia, jak i osoba wezwana do pomocy⁶⁷, a także ten, kto

Prawo a medycyna u progu XXI wieku, red. M. Filar, Toruń 1987, s. 30; W. Łuniewski, *Stan wyższej konieczności a zasada proporcjonalności dóbr*, Pal. 2002, nr 3/4, s. 43; K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 412–413.

⁶³ *Uzasadnienie...*, *op. cit.*, s. 62; por. podobnie: J. Waszczyński, w: *Prawo karne w zarysie...*, *op. cit.*, s. 83; E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 38; Z. Kubec, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 842; W. Radecki, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 164; J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 381; I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 369; W. Gutekunst, w: O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *op. cit.*, s. 156; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *op. cit.*, s. 476; M. Filar, w: *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, red. A. Marek, Warszawa 1986, s. 335; L. Lernel, w: *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 54; A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 323; L. Gardocki, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 228; M. Surkont, *Prawo karne*, Bydgoszcz–Gdańsk 2001, s. 202; W. Kulesza, w: W. Wanatowska, W. Kulesza, *op. cit.*, s. 10; O. Górniok, w: O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski, *op. cit.*, s. 113; J. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 305; K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 407; L. Tyszkiewicz, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, *op. cit.*, s. 470; A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczególna*, Warszawa 2000, s. 90; A. Wąsek, *Prawnokarna...*, *op. cit.*, s. 125.

⁶⁴ B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 352; A. Gubiński, *Zasady...*, *op. cit.*, s. 181; L. Hochberg, *op. cit.*, s. 26; L. Lernel, w: *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 54; H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 124; Z. Kubec, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 842; A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część szczególna*, *op. cit.*, s. 90; M. Surkont, *Prawo karne. Podręcznik...*, *op. cit.*, s. 159.

⁶⁵ M. Filar, *Lekarskie prawo...*, *op. cit.*, s. 59.

⁶⁶ B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 415; por. podobnie: A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 323.

⁶⁷ E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 39–40; por. podobnie: J. Jamontt, E.S. Rappaport, *Kodeks karny z r. 1932. Część szczególna. Komentarz*, Warszawa 1932, s. 410; J. Nisenon, M. Siewierski, *Kodeks karny i Prawo o wykroczeniach*, Częstochowa 1945, s. 233; M. Siewierski, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 310; H. Popławski,

co prawda nie został przez nikogo wezwany, lecz ma świadomość znajdowania się innej osoby w stanie zagrożenia⁶⁸. Obecność innych osób na miejscu zdarzenia nie zwalnia z obowiązku pomocy, chyba, że osoby te udzielają wystarczającej pomocy⁶⁹. Mimo pojawiających się niekiedy wypowiedzi przedstawicieli doktryny i orzecznictwa, które sugerują, iż chodzić może o przestępstwo indywidualne⁷⁰, przyjąć należy, że mamy do czynienia z przestępstwem ogólnospawczym⁷¹, indywidualnym zaś co do

w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 123; O. Górniok, w: O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski, *op. cit.*, s. 112; M. Surkont, *Prawo karne, op. cit.*, s. 201; wyrok SN z 26 IX 1972 r., V KRN 379/72, OSPiKA 1973, nr 12, poz. 253, s. 555; uchwała SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, PiP 1961, nr 6, s. 1063; postanowienie składu 7 sędziów SN z 14 VI 1956 r., IV K. O. 17/55, OSN 1956, poz. 51, s. 114; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 409, 411; M. Nestorowicz, *Prawo medyczne*, Warszawa 2001, s. 130; M. Nestorowicz, *Podstawy prawne zabiegów lekarskich w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Pal. 1976, nr 1, s. 22; A. Zoll, *Zaniechanie leczenia — aspekty prawne*, PiM 2000, vol. 2, nr 5, s. 31; L. Kubicki, *HIV/AIDS...*, *op. cit.*, s. 63.

⁶⁸ B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 346; por. podobnie: B. Wertheim, *Kilka uwag z dziedziny odpowiedzialności prawnej lekarza*, „Palestra” 1939, nr 6, s. 756; T. Cyprian, *Uciezka kierowcy*, „Palestra” 1962, nr 1/2, s. 87; W. Wolter, *Z problematyki odpowiedzialności za przestępstwa z zaniechania*, PiP 1957, nr 6, s. 1114.

⁶⁹ W. Wolter, *Z problematyki...*, *op. cit.*, s. 1115; por. podobnie: A. Gubiński, *Na marginesie...*, *op. cit.*, s. 52; J. Nisenon, M. Siewierski, *op. cit.*, s. 234; M. Siewierski, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 311; H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 123; K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 995; A. Wąsek, *Glosa...*, *op. cit.*, s. 371; K. Daszkiewicz, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 412; B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 346; wyrok SN z 11 XII 1934 r., 2 K. 1359/34, Zb. Orz. 1935, poz. 273, s. 445; wyrok SN z 9 III 1949 r., K. 2128/48, DPP 1949, nr 5, s. 60.

⁷⁰ Por. sformułowanie użyte przez W. Gutekunst, w: O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *op. cit.*, s. 156. We wcześniejszym wydaniu (z 1969 r., s. 94) autor ten pisze wprost, iż nie może być podmiotem tego przestępstwa osoba, której w razie udzielania pomocy groziłoby opisane w przepisie niebezpieczeństwo. I w tym rozumieniu jest to przestępstwo indywidualne; por. podobnie: H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 123; W. Wolter, *Z problematyki...*, *op. cit.*, s. 1110; J. Bafia, *op. cit.*, s. 330.

⁷¹ B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 342; por. podobnie: R. Góral, *op. cit.*, s. 266; T. Cyprian, *Uciezka kierowcy*, *op. cit.*, s. 87; L. Gardocki, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 227; A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. I, Gdańsk 1999, s. 44; J. Giezek, w: M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2004, s. 421; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *op. cit.*, s. 474; A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 320; K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 255; S. Pławski, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. III, *op. cit.*, s. 64; J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 380; A. Marek, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 102; H. Rajzman, *Glosa do wyroku SN*

czynu⁷². Należy również podkreślić, że nie wyklucza z kręgu potencjalnych podmiotów omawianego typu rodzajowego uprzednie sprowadzenie na inną osobę zagrożenia⁷³, brak odpowiedzialności z art. 162 k.k. może się w takim wypadku opierać jedynie na zastosowaniu reguł wyłączania wielości ocen prawnokarnych⁷⁴.

Dokonanie przestępstwa z art. 162 k.k. możliwe jest zarówno z zamiarem bezpośrednim, jak i ewentualnym⁷⁵, choć co do możliwości wystąpienia tej

z 12 V 1958..., *op. cit.*, s. 53; W. Bugajski, *O przestępstwach indywidualnych*, PiP 1965, nr 5/6, s. 833.

⁷² J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 380; por. podobnie: A. Marek, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 102; aprobująco także E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 40.

⁷³ Jak wynikałoby z niektórych wypowiedzi doktryny i orzecznictwa (por. np. wyroki SN z: 11 VI 1959 r., II K 292/59, OSNPG 1959, nr 8/9, s. 12; z 31 VIII 1962 r., II K 424/62, RPEiS 1963, nr 2, s. 360; z 15 XI 1961 r., I K 881/61, OSNPG 1962, poz. 9, s. 8; I. Andrejew, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 370; T. Cyprian, *Ucieczka sprawcy wypadku drogowego*, „Palestra” 1964, nr 9, s. 46, 50–51; T. Cyprian, *Czy wprowadzić zmiany do rozdziału o przestępstwach komunikacyjnych?*, PiP 1963, nr 8/9, s. 345; L. Gardocki, *Glosa do wyroku SN z 16.08.1966 r. (II KR 117/66)*, PiP 1968, nr 2, s. 342, 344; L. Peiper, *op. cit.*, s. 449; H. Popławski, w: O. Górniok, S. Lelental, H. Popławski, *op. cit.*, s. 123–124; S. Pławski, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. III, *op. cit.*, s. 65; J. Jamontt, E.S. Rappaport, *op. cit.*, s. 397; E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 42.

⁷⁴ A. Spotowski, *Pomijalny (pozorny) zbieg przepisów ustawy i przestępstw*, Warszawa 1976, s. 201; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku SN z 16.08.1966 r. (II KR 117/66)*, OSPiKA 1967, nr 5, poz. 119, s. 225; A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. A. Zoll, *op. cit.*, s. 320.

⁷⁵ S. Śliwiński, *Odpowiedź na pytanie prawne*, PiP 1948, nr 8, s. 151; por. podobnie: K. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku SN z 16.08.1966...*, *op. cit.*, s. 226; W. Wolter, *Z problematyki...*, *op. cit.*, s. 1116–1117; E. Szwedek, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 34, 40; W. Radecki, *Odpowiedzialność karna kierowcy za nieudzielenie pomocy ofierze wypadku*, Probl. Praworz. 1975, nr 10, s. 8; W. Radecki, *Gdy kierowca ucieka...*, PiŻ 1976, nr 14, s. 3; M. Siewierski, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 311; M. Filar, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37; E. Zielińska, *Odpowiedzialność zawodowa lekarza i jej stosunek do odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2001, s. 355; W. Kulesza, w: W. Wanatowska, W. Kulesza, *op. cit.*, s. 11; A. Liszewska, *Odpowiedzialność karna za błąd w sztuce lekarskiej*, Kraków 1998, s. 165; K. Buchała, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 686; W. Gutekunst, w: O. Chybiński, W. Gutekunst, W. Świda, *op. cit.*, s. 156; W. Świda, *Prawo karne*, Warszawa 1978, s. 511; J. Śliwowski, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 380; M. Surkont, *Prawo karne. Podręcznik...*, *op. cit.*, s. 159; R. Góral, *op. cit.*, s. 267; O. Górniok, w: O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski, *op. cit.*, s. 112; B. Michalski, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 348; A. Zoll, w: *System...*, *op. cit.*, s. 481; jak można przypuszczać również H. Rajzman, który mówi o „postawie obojętności” wystarczającej dla skazania z art. 247 k.k. z 1932 r. (H. Rajzman, *Glosa do uchwały SN z 19 I 1961...*, *op. cit.*, s. 1067); również SN w wyrokach: z 9 III 1949 r., K. 2128/48, DPP 1949, nr 5, s. 60; z 15 IX 1971 r., II KR 163/71, OSNPG

ostatniej postaci zamiaru zgłaszane są w nauce niekiedy wątpliwości⁷⁶. Zamiar ewentualny może również polegać w omawianym przypadku na różnego rodzaju stanach obojętności, braku ochoty na spełnienie obowiązku⁷⁷. Zawsze jednak musi on przybierać postać przewidywania możliwości i godzenia się na popełnienie czynu zabronionego, nie można wobec tego mówić o „braku zamiaru” udzielenia pomocy, czy „braku chęci”⁷⁸. Co do zakresu świadomości sprawcy należy przyjąć, iż konieczne jest uświadamianie sobie istnienia zagrożenia oraz własnego zaniechania pomocy⁷⁹, natomiast nie jest konieczna świadomość klauzul uchylających karalne zaniechanie pomocy, skoro nie należą one do zespołu znamion omawianego przestępstwa. Nie jest też konieczna świadomość własnej „możliwości” pomocy, jak chcieliby niektórzy przedstawiciele nauki⁸⁰, brak jest bowiem podstaw dla formułowania takiego wymogu. Błąd co do znamion może dotyczyć faktu zagrożenia człowieka, bezpośrednio niebezpieczeństwa, rodzaju groźących skutków⁸¹, a także

1972, nr 1, poz. 11, s. 10–11; z 5 X 1976 r., VI KRN 233/76, OSPiKA 1978, nr 4, s. 154; z 29 IV 1994 r., WR 70/94, OSNKW 1994, nr 11/12, poz. 70, s. 28–29; oraz w uchwale składu 7 sędziów z 12 IV 1995 r., I KZP 2/95, OSPiKA 1995, nr 12, poz. 252, s. 585.

⁷⁶ Por. S. Pła w s k i, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. III, *op. cit.*, s. 65; A. Wą s e k, *Głosa...*, *op. cit.*, s. 373.

⁷⁷ M. C i e ś l a k, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s. 303; por. podobnie: A. Wą s e k, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, *op. cit.*, s. 30.

⁷⁸ Jak to się niekiedy formułuje (por. np.: A. Z o l l, *Odpowiedzialność karna kierowcy za spowodowanie wypadku i nieudzielenie pomocy jego ofierze*, WPP 1969, nr 1, s. 18; S. Pła w s k i, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. III, *op. cit.*, s. 65; B. M i c h a ł s k i, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 408–409; uchwała składu 7 sędziów SN z 12 IV 1995 r., I KZP 2/95, OSPiKA 1995, nr 12, poz. 252, s. 585).

⁷⁹ L. T y s z k i e w i c z, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, *op. cit.*, s. 470; por. podobnie: K. D a s z k i e w i c z, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 411; M. F i l a r, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37; M. S u r k o n t, *Prawo karne. Podręcznik...*, *op. cit.*, s. 159; A. L i s z e w s k a, *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 165, 170.

⁸⁰ Por. np.: K. D a s z k i e w i c z, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 411; O. G ó r n i o k, w: O. G ó r n i o k, S. H o c, S. M. P r z y j e m s k i, *op. cit.*, s. 112; B. M i c h a ł s k i, *Przestępstwa...*, *op. cit.*, s. 349; J. W o j c i e c h o w s k i, *op. cit.*, s. 304; M. C i e ś l a k, *Pojęcie czynu na tle przesłanek odpowiedzialności karnej w obowiązującym prawie polskim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego”, seria „Prawo”, 1987, nr 15, s. 38; wyrok SN z 22 XI 1978 r., IV KR 301/78 — niepublikowany, podają za: A. L i s o w s k i, *Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Orzecznictwo Sądu Najwyższego*, Toruń 1994, poz. 632, s. 271.

⁸¹ Uchwała SN z 19 I 1961 r., VI KO 43/60, PiP 1961, nr 6, s. 1063; por. podobnie: E. S z w e d e k, *Nieudzielenie pomocy...*, *op. cit.*, s. 41; A. G u b i Ń s k i, *Komentarz...*, *op. cit.*, s. 34.

wybranego środka lub rodzaju pomocy⁸². Błąd co do klauzul uchylających karalne zaniechanie pomocy stanowi błąd co do znamion kontratypu lub okoliczności wyłączającej winę.

Zagadnieniem niemal nieznanym odzwierciedlenia w nauce i orzecznictwie jest kwestia tzw. postaci zjawiskowych przestępstwa zaniechania pomocy, co dotyczy tak samo przestępstw z zaniechania, w szczególności właściwych przestępstw z zaniechania. Wydaje się, że ze współsprawstwem będziemy mieli do czynienia wówczas, gdy przynajmniej dwie osoby wspólnie i w porozumieniu jej zaniechają. Sytuacja taka może mieć miejsce przede wszystkim w razie konieczności współdziałania przy udzieleniu pomocy, gdy jej samodzielne udzielenie nie jest możliwe (np. przekracza siły jednej osoby)⁸³. Pomocnictwa przez zaniechanie do przestępstwa z art. 162 k.k. będzie mogła dopuścić się jedynie osoba prawnie, szczególnie zobowiązana do niedopuszczenia do powstania szkodliwego skutku, co wynika wprost z brzmienia art. 18 § 3 k.k. Może też zdarzyć się sytuacja, w której zobowiązany do pomocy nie tylko sam jej nie udzieli, ale i będzie namawiał inną, obecną na miejscu i zdolną do pospieszenia z pomocą osobę, do jej zaniechania⁸⁴. Należy wówczas rozważyć jego odpowiedzialność zarówno za sprawstwo nieudzielenia pomocy, jak i podżeganie lub pomocnictwo psychiczne. Jeżeli jednak osoba pozornie zobowiązana do pospieszenia z pomocą nie ma możliwości jej udzielenia (np. porusza się na wózku inwalidzkim, podczas gdy należy ratować tonącego) wydaje się, że do zakresu środków i sposobów pomocy nie należy nakłanianie innej, obecnej na miejscu osoby, zdolnej do pomocy, by jej udzieliła. Jeżeli jednak taka niemogąca udzielić pomocy osoba aktywnie odwołuje inną, obecną na miejscu i zdolną uczynić zadość własnemu obowiązkowi, od udzielenia pomocy, powinna ponieść odpowiedzialność za podżeganie⁸⁵ lub pomocnictwo psychiczne do

⁸² H. R a j z m a n, Glosa do uchwały SN z 19 I 1961..., *op. cit.*, s. 1066.

⁸³ K. B u c h a ł a, *Prawo karne...*, *op. cit.*, s. 418; por. podobnie: A. Z o l l, w: K. B u c h a ł a, A. Z o l l, *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 173; A. W ą s e k, *Współsprawstwo w polskim prawie karnym*, Warszawa 1977, s. 139–140; A. W ą s e k, *Przypisanie przestępstwa i współdziałanie przestępne w polskim prawie karnym*, w: *Teoretyczne problemy odpowiedzialności karnej w polskim oraz niemieckim prawie karnym*, red. T. Kaczmarek, Wrocław 1990, s. 146; A. W ą s e k, *Formy popełnienia przestępstwa w k.k. z 1997 r.*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks karny. Krótkie komentarze*, z. 9, Warszawa 1998, s. 101.

⁸⁴ Na przykład pasażerowie samochodu, którzy namawiają kierowcę do ominięcia leżącego na jezdni nieprzytomnego człowieka (B. M i c h a ł s k i, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 413).

⁸⁵ Tak też J. B a f i a, *op. cit.*, s. 330.

przestępstwa z art. 162 k.k. Wydaje się także, że choć teoretycznie rzecz ujmując sprawstwo kierownicze i polecające może znaleźć zastosowanie również na gruncie omawianego przestępstwa, nie odgrywają one jednak doniosłej roli.

Ostatnim zagadnieniem wymagającym wspomnienia jest nadal niezwykle sporna kwestia usiłowania przestępstwa z art. 162 k.k., jako właściwego przestępstwa z zaniechania. Wydaje się, choć co prawda możliwe jest co do zasady usiłowanie tej grupy przestępstw⁸⁶, nie jest jednak trafne ujmowanie w tym wypadku usiłowania jako podjęcia „czynności przeszkadzających”⁸⁷ lub „braku stworzenia sobie warunków do wykonania obowiązku”⁸⁸, które następować mają jeszcze przed osiągnięciem przez niebezpieczeństwo stopnia opisanego w art. 162 k.k., zatem przed aktualizacją obowiązku działania. Usiłowanie zachodzi raczej od chwili zaniechania przez sprawcę niezwłocznego udzielenia pomocy, aż do ustania obowiązku działania. Momentem dokonania przestępstwa z art. 162 k.k. jest zatem chwila bezpośrednio poprzedzająca ustanie obowiązku, zatem ostatnia chwila, w której

⁸⁶ Odmienne: J. Makarewicz, *op. cit.*, s. 111, 121; L. Peiper, *op. cit.*, s. 92; S. Pławski, *Prawo karne (w zarysie)*, cz. II, Warszawa 1966, s. 9; S. Pławski, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie praw karnego materialnego (rok 1960)*, NP 1961, nr 6, s. 718; Z. Papierkowski, *Problem usiłowania przestępstwa z zaniechania*, „Palestra” 1958, nr 5/6, s. 38, 42; Z. Papierkowski, *Usiłowanie a przestępstwa polegające na zaniechaniu*, Pal. 1936, nr 5, s. 360 i n.; Z. Papierkowski, *Zjawiskowe postacie przestępstwa (art. 28–38)*, PiP 1963, nr 4, s. 677; G. Rejman, *Usiłowanie przestępstwa w prawie polskim*, Warszawa 1965, s. 137; W. Wolter, *Problem usiłowania przestępstw z zaniechania*, PiP 1957, nr 12, s. 1014–1015; W. Mąciór, *Formy popełnienia przestępstwa w projekcie kodeksu karnego z 1995 r.*, PiP 1996, nr 7, s. 74; J.M. Dębski, *Usiłowanie przestępstw z zaniechania*, „Palestra” 1964, nr 2, s. 31–32; I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej. Zarys wykładu części ogólnej*, Warszawa 1950, s. 225; wyrok SN z 12 II 1947 r., K. 1885/46, Zb. Orz. 1948, nr 1, poz. 12.

⁸⁷ Jak widzą to: W. Wolter, *Przestępne przeszkodzenie*, „Czasopismo Prawne i Ekonomiczne” 1939, nr 1/6, s. 24, 27–28; W. Wolter, *Kumulatywny zbieg przepisów ustawy*, Warszawa 1960, s. 80; W. Wolter, *Problem...*, *op. cit.*, s. 1028–1029; S. Glaser, *O usiłowaniu przestępstw z zaniechania*, GS 1935, nr 4, s. 249; K. Indeckii, A. Liszewska, *op. cit.*, s. 210; J. Giezek, w: M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *op. cit.*, s. 193; L. Tyszkiewicz, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, *op. cit.*, s. 48; I. Andrejew, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *op. cit.*, s. 82; K. Mioduski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *op. cit.*, s. 53; M. Cieślak, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 363; A. Wąsek, *Formy...*, *op. cit.*, s. 15, 18.

⁸⁸ Jak proponują: K. Buchała, A. Zoll, *Polskie...*, *op. cit.*, s. 238; J. Giezek, *Kodeks karny. Część ogólna*, Wrocław 2000, s. 87; A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. A. Zoll, Kraków 2004, s. 241.

możliwe było jeszcze zrealizowanie obowiązku⁸⁹. Nie stanowi więc momentu dokonania już sama chwila zaniechania niezwłocznego udzielenia pomocy⁹⁰. Z usiłowaniem zaniechanym mamy do czynienia wówczas, gdy sprawca zbyt długo waha się, czy udzielić pomocy, albo podejmuje decyzję nieudzielenia, ale ostatecznie udziela jednak pomocy przed ustaniem obowiązku⁹¹. Jako usiłowanie zatamowane należy z kolei ocenić stan faktyczny, w którym sprawca początkowo odmawia pomocy, potem jednak przyłącza się do jej udzielania, nie mogąc kontynuować przestępnego zaniechania, ze względu na pojawienie się osób trzecich. Usiłowanie zatamowane zajdzie również w przypadku zmuszenia zobowiązanego do udzielenia pomocy, który jej odmawia, by dopełnił obowiązku (ponieważ np. jako jedyny z obecnych potrafi pływać lub dysponuje pojazdem koniecznym do odwiezienia chorego do szpitala)⁹². Wreszcie usiłowanie nieudolne będzie w istocie wchodzić w grę jedynie w przypadku błędu co do przedmiotu czynności wykonawczej, czyli wówczas, gdy sprawca błędnie założy, że nie spieszy z pomocą człowiekowi, albo że istnieje nadal stan zagrożenia, podczas gdy ofiara już nie żyje⁹³.

Reasumując powyższe rozważania należy zauważyć, że choć z pozoru wykładnia przestępstwa nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie nie powinna nastęrczać trudności, to jednak bliższe przyjrzenie się temu typo-

⁸⁹ W. Wolter, *Problem...*, *op. cit.*, s. 1026; por. podobnie: Z. Papierkowski, *Usiłowanie...*, *op. cit.*, s. 369; Cz. Gofroń, w: T. Bojarski [i in.], *op. cit.*, s. 185, 187. Przy czym autorzy ci nie przyjmują prezentowanego w tym miejscu ujmowania usiłowania.

⁹⁰ Jak twierdzą niektórzy autorzy: J. Waszczyński, w: *Prawo karne w zarysie...*, *op. cit.*, s. 85; A. Marek, *Istota nieudolnego usiłowania przestępstwa*, RPEiS 1968, nr 1, s. 99; A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1999, s. 45; M. Surkont, *Prawo karne. Podręcznik...*, *op. cit.*, s. 159; G. Rejman, w: *Materiały do nauki prawa karnego*, z. IV, red. I. Andrejew, Warszawa 1960, s. 3; A. Wąsek, *Formy...*, *op. cit.*, s. 15; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 410–411.

⁹¹ Z. Kubec, *Kilka uwag na temat odstąpienia od usiłowania*, PiP 1969, nr 3, s. 560; B. Michalski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I: *Komentarz*, red. A. Wąsek, *op. cit.*, s. 411–412.

⁹² *Per analogiam*: Cz. Gofroń, w: T. Bojarski [i in.], *op. cit.*, s. 190; E. Szwedek, Glosa do wyroku SN z 1 VII 1975 r. (III KR 367/74), OSPiKA 1976, nr 12, poz. 236, s. 552.

⁹³ K. Buchała, *Przestępne zaniechanie...*, *op. cit.*, s. 1001; W. Wolter, *Prawo...*, *op. cit.*, s. 327; A. Wąsek, *Formy...*, *op. cit.*, s. 28–29; A. Wąsek, *Z problematyki usiłowania nieudolnego*, PiP 1985, nr 7/8, s. 82; L. Lernel, *Wykład...*, *op. cit.*, s. 178; A. Marek, *Istota...*, *op. cit.*, s. 99; G. Rejman, *Usiłowanie...*, *op. cit.*, s. 147; wyrok SN z 11 III 1937 r., 2 K. 1851/36, Zb. Orz. 1937, nr 267; wyrok SN z 3 IX 1964 r., V K 517/64, NP 1965, nr 1, s. 96–98.

wi rodzajowemu ujawnia nie tylko liczne kontrowersje wynikłe zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie, lecz także trudności związane z samym charakterem tego typu, jako formalnego przestępstwa z zaniechania. Wydaje się jednocześnie, że biorąc pod uwagę stały rozwój cywilizacji i powstawanie nowych źródeł zagrożenia, przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie może zacząć zyskiwać na znaczeniu.